

Текст без контексту

Євгенія Кононенко

Вона – еманція Христа за Його тимчасової відсутності на Землі. Коли Христос прийде знову, Ліна Василівна передасть Йому свої повноваження.

Ірина Фаріон

...Ми не можемо звільнитись від постатей.

...Для літератури – це катастрофа.

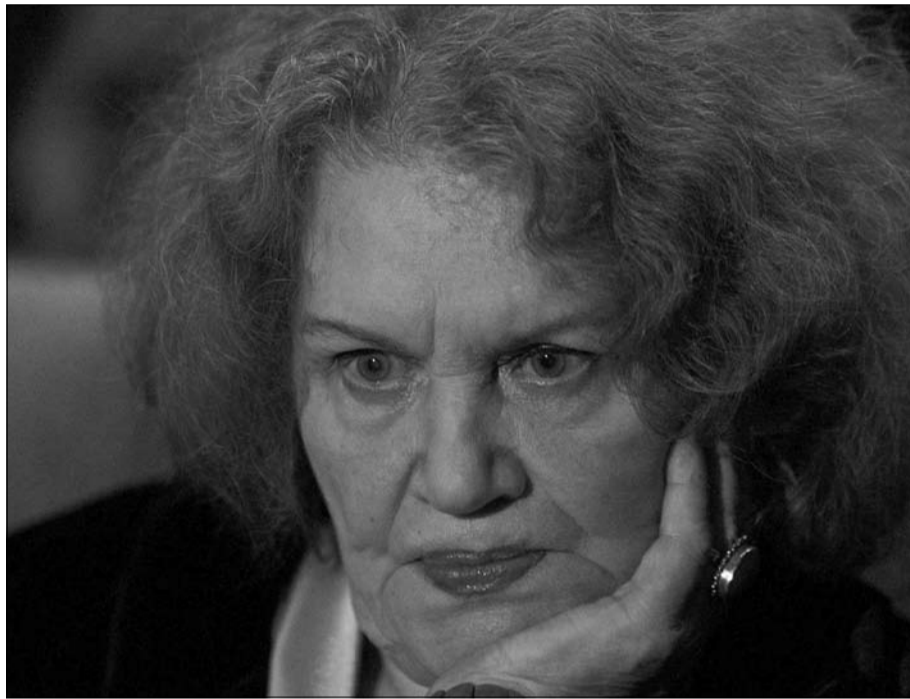
Юрій Кучерявий

(один із «львівських літераторів»)

Текст роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» настільки впаєно в контекст його сприйняття, що вирвати його звіттіля без розривів по живому видається неможливим або майже неможливим. Ажіотажні виступи української поетеси № 1 у драматичних і оперних театрах, а потім скасування презентаційного туру Україною через те, що так звані львівські літератори нібито скандально покритикували «Записки», про що сповістили всі масові видання України, створили якусь таку оптику, що адекватно читати цей текст дуже важко. Бували такі моменти, коли будь-яка полеміка щодо «Записок» у суспільстві видавалася взагалі неможливою, бо щодо Ліни Костенко в соціумі посилювалися почуття, близькі до релігійних. Поетеса здобула статус якщо не святої, то пророкиці. Отже, її письмо критикувати не можна, можна лише тлумачити, а ще краще сприймати душею й читати на ніч, як молитву. Тому в устах захисників видатної поетеси будь-яка критика «Записок» автоматично кваліфікується як паплюження чи навіть святотатство, а критики в кращому випадку стають недолугими пігмеями, які хочуть звеличитися за рахунок критикованих титанів, а то й узагалі ворогами, які підігрують антиукраїнській владі.

І, одначе, в різноманітних медіях з'явилося безліч відгуків про «Записки», і не тільки в риторичі величання. Чи не всі українські літератори (не тільки львівські) вважали за потрібне так чи так відреагувати на прозовий дебют великої української поетеси. Кожен намагався висловитися про «Записки» неординарно, відмітити в романі якісь такі моменти, яких іще до нього/неї не помічали. Плюс самі видання, електронні й паперові, заохочували таку бурхливу реакцію на популярну книжку, бажаючи мати на своїх сторінках по кілька різних думок. Тож автори відгуків змагалися й далі змагаються в умінні читати другий і третій плани тексту, знаходити в ньому матриці й коди. З'явилося і чимало критичних відгуків. Але й несимпатичні «Записок», принаймні ті, що оприлюднили свої думки в медіях, а не на приватних блогах, також не можуть вийти з контексту. Все одно височіє могутня постать авторки, і критики її роману мимоволі вибачаються, що вичитали у творі щось не те. Адже й критика «Записок» притаманні патріотичні почуття, а їхня авторка саме так резонансно підсилює їх! Сам тільки огляд того,

як Україна зреагувала на «Записки», міг би вилитися у своєрідне дослідження. Одні й ті самі цитати залучаються і для ілюстрації геніальності роману, і для того, щоб висміяти його, і цей абсурд є побічним продуктом роману про український та світовий абсурд. Реакція суспільства на «Записки» демонструє широку дисперсію: хтось іменує роман «рятівним електрошоком» і «рентгенограмою душі нашого сучасника», хтось – «беззубим злим слинявим шамкотінням старої на лавочці». А між цими полюсами – весь спектр читання резонансної книги.

Ліна Костенко (2010)

Але робити тут огляд відгуків не будемо, бо ж лев'ячу частку з них, варто визнати, проініціював не текст, а ім'я. Але для вічності книга – це текст. Не гучне, принаймні в рамках національної культури, ім'я, не майстерна промоція, а текст. Тому спробуймо, по змозі, розглянути «Записки» саме як текст – як без контексту його створення, так і без контексту його нинішньої циркуляції. Уявімо, що славетна авторка вдалася до містифікації й наважилася надрукувати цей самий текст під псевдонімом. Або прислала його анонімно на конкурс «Коронація слова». Чи було б стільки відгуків, як схвальних, так і критичних, чи були б гучні презентації, ажіотаж із третім накладом?

Звісно ж, все одно хтось би прочитав цей текст. Хтось відчув би ностальгійні спогади про 2001–2004 роки, бо ж час, який минув без вороття, хоч би яким він був, завжди викликає щемку ностальгію. Хтось відзначив би особливо органічний плин мови, коли для тих смислів, які здебільшого позначаються засобами суржику або за допомогою російських вкраплень, дібрано природні українські конструкції, плин мови, який мимоволі змушує читати далі навіть дивний, як для роману, текст. Чиюсь увагу враз зачепили б несподівані моторошні деталі, наприклад, викінута з одинадцятого поверху собачка Альма. Комусь видалися би влучними котрісь із незліченних афоризмів, що ними

протагоніст роману коментує свої розлогі нотатки. Хтось потішив би свої патріотичні почуття, порадив би варіаціям на знайому тему з націоналістичних видань, яким акомпанує популярний з національних плачів. Та все одно, небагато знайшлося б таких, хто став би витратити час на роман, де хроніки подій 2001–2004 років, прокоментовані оціночними судженнями протагоніста, чи не в десяток разів перебільшують обсяг фраз, потрібних для тканини сюжету роману. Мало який читач витримав би весь вал десь тривіальних («Нашого цвіту по всіх борделях світу»), десь глибокодумно безглузких («Коли починається смерть культури, настає культура смерті») квазіафоризмів – чи потрапили б ці «крилаті» фрази до вікіцитатників,

іні з її історичної безвиході?). Його дуже турбує, що українську мову «заносять піски духовних пустель», і що в українців «нема України в душах». Також його бентежать і події у світі: екологічні проблеми, військові конфлікти, гіпертрофована увага до світської хроніки, конкурсів краси, показів мод. Як національний, так і світовий абсурд, утілений в сюжети current events, цікавлять протагоніста вочевидь більше, ніж сюжети його власного життя. Через завелику увагу до подій у світі в нього руйнуються стосунки з друзями й з дружиною. Ніхто не хоче ділити з ним тягар всесвітнього і зокрема українського абсурду. Навіть дружина, з якою він свого часу познайомився на українській акції протесту. Але сам протагоніст, здається, пишається своєю позицією особи, яка не може звикнути до надміру зла у світі, а особливо до національних проблем своєї країни. І нехай мало не всі навколо нього «звикли і адаптувалися», він не «звикне» й не «адаптується» ніколи. Його дружина філолог, пише дисертацію про Гоголя, тож гоголівська тема присутня в родині героя, який сам себе, за аналогією із гоголівськими «Записками сумасшедшого», іменує «українським самашедшим».

Автори критичних відгуків про «Записки» цілком слушно відзначають, що в тексті наплутано із професією самашедшого. Нереалістичними є не тільки реалії фаху програміста, а й тип мислення технаря. Щодо першого цілком можна погодитися, щодо другого трохи нижче. Але! «Записки сумасшедшого» великого Гоголя, алюзії на якого явно присутні в тексті роману і в його назві, також не дають правдивого уявлення про стан психіатрії в Російській Імперії в першій половині XIX сторіччя, про що сам Гоголь, певне, чіткого уявлення не мав. Можна йти далі вглиб світової літератури й знаходити інші промовисті приклади. Ні Ричард III, ні Макбет, ні Гамлет – Принц Данський не відповідають не тільки історичним постатям із відповідними іменами, а й їхня типова поведінка не відповідає типовій поведінці представників відповідного соціокультурного середовища тих епох. Одначе, ці постаті у світовій культурі вагоміші за забутих героїв давніх хронік. Хто, зрештою, розбиратиметься в реаліях програмістів та системних адміністраторів епохи Міленіюму через сто років? Головна ставка робилася на емоційну сферу людини, яка уперто «не звикає» й «не адаптується» до світового зла, зокрема, до політичного бедламу в Україні, коли «Україна пручається, як Лаокоон, обплутаний зміями. Вона німо кричить, але світ не чує. Або не хоче почути» – це одна цитата з мережевого довідника крилатих фраз.

Критики «Записок» відзначали, що самашедший – штучний, ходульний персонаж, що такого просто не буває, що його вигадала авторка, а не взяла з життя. Мовляв, це особистість не чоловіка активного віку з добрим фахом у руках і в голові, а старшої жінки з малою пенсією. Як на мене, головна цінність «Записок» полягає в тому, що самашедший – реальний. Такі люди є, кожен із нас зустрічав таких на своєму життєвому

шляху, отих *націонал-зануд*. У них у голосі з'являються щирі сльози, коли вони звертається до гурту з риторичним запитанням: «Можна собі уявити московського патріарха, щоб він вибачився перед народами, які зазнали від Росії кривд? Можна собі уявити Росію, що визнала б свої провини і покалася?» Для таких перегляд чергового засідання Верховної Ради є важливішим за особисте життя, вони сприймають всерйоз теледебати й телешоу. Вони, самі того не помічаючи, розмовляють цитатами з дешевих націоналістичних газет, щиро вважаючи, ніби висловлюють щось глибоко своє, глибоко сокровенне, кажучи: «А от кому тепер на правду свобода – то це бульварній пресі і жовтій. Тиражі великі, поліграфія супер. І так якось приємно взяти до рук ці престижні видання – на обкладинці дівка зі спідницею на голові або голий зад

московського педераста з ексклюзивним повідомленням, що йому “жопа министра не нужна”. Культивується порно, приклатняк, матерщина. У нас тепер така свобода, наче сміттєпровід прорвало...». І цього чоловіка шкода, бо він не чує себе, він весь час говорить (пише), одначе, нічого ексклюзивного сказати (написати) не спроможний. Воістину, як тут не згадати поезії славетної Ліни Костенко: «страшні слова, коли вони мовчать... бо всі слова уже були чиймись»...

Самашедший – не центральний, це напевне маргінальний герой нашого часу, але водночас це *не кітчевий* персонаж, бо, якщо хтось із сучасної української літератури і вивів такого у своїх текстах (мені про такого не відомо), він напевне ще не став кліше, тиражованою схемою, штампом. Ним не захоплюються, його не висміюють, його поки що не помічають. Чоловіки,

які загубилися на бездоріжжі, коли всі звичні шляхи засипало після розвалу СРСР, достатньо щільно заселили українську літературу. Але самашедший – інакший. Він намагається діяти і дуже хоче бути справжнім чоловіком в очах своєї дружини. І дружина любить його. Спочатку в них були проблеми, але потім усе налагодилося. Фахівці з родинного життя навіть радять сваритися, щоби потім миритися, зміцнюючи кохання. Тобто в особистому житті в самашедшого все гаразд. «Я люблю дружину, як коханку», – довірливо ділиться він із читачем. Але все одно він не може бути щасливим із коханою жінкою, бо дуже тісно пов'язує своє особисте щастя з національним буттям України. Заради того, щоб розібратися в душі цього націонал-зануди, я читала б «Записки», навіть якби їх авторка не мала культового для України імені. Це справді щось новеньке. Бо ж усі інші герої «Записок» безнадійно кітчеві...

І тут знову в текст вдирається контекст. Виступаючи у столичному театрі ім. Франка, Ліна Костенко, зірвавши зливу оплесків, згадала «тітку з Інституту літератури», яка посміла назвати кітчем її «Марусю Чурай». Тут ідеться не так про трохи нечесний хід видатної поетеси, яка скористалася піком своєї популярності, щоби помститися тим, хто посмів критикувати її, національну святиню, як про нечіткість гуманітарної термінології, коли термін «кітч» сприймається як несмак і низькопробність, а не повторюваність, готові кліше, очікуваність розвитку подій і характерів. Бо ж, як правило, тільки тексти з елементами кітчю мають шанс стати такими популярними, як «Маруся Чурай», яку в Україні люблять саме як текст, а не за гучне ім'я авторки.

Коротеньке відхилення у королівство кітчю є наразі важливим. Ті самі *львівські літератори*, які стали мало не ворогами України, через чий *інсинуації* (яке розкішне слово!) Ліна Василівна скасувала свою поїздку до Міста Лева, говорили, що «Записки» не є видатним текстом світової літератури, хоча більшість висловлених у ньому ідей є привабливими для українців різних освітніх рівнів, для інтелектуалів також. Але, критикуючи текст за неполіткоректність (як на мене, говорити варто радше про непродуманість, невідшліфованість фраз, аніж про свідому гомофобію чи ксенофобію), *львівські літератори* не торкалися того, за якими критеріями можна твердити: ось цей твір – унікальний, а цей ось – прохідний, банальний і тримається тільки на актуальності теми й гучному імені. Формат їхньої дискусії не дозволяв підійти до цього. Хоча, звісно, у світовому літературознавстві й у світовій літературній критиці все це безліч разів проговорено. Але сенс усе одно вислизає. Зрештою, нема чітких математично виважених підходів, немає комп'ютерних програм для визначення літературності літературного тексту. Бо, якщо текст іще не став класикою, в розмову втручається її Величність популярність (або її відсутність) та її Величність Постаць Автора – хоч би скільки говорили про постмодерну смерть автора. Але саме у некітчевому творі автор – живий. Зараз ми заго-

ворили мовою інтелект-кітчю. Та саме підходи теорії кітчю (див. Тамара Гундорова, «Кітч і література») хочеться зараз залучити для цієї розмови про «Записки» як текст, хоча, напевне, теорія літератури може запропонувати й інші підходи.

Кітчевою є дружина самашедшого, яка, поки чоловік дивиться по телевізору про світовий абсурд, удень пише дисертацію, а вночі перекладає з польської, роздратовано лупцює маленького сина за матюки, але після доброго сексу не помічає маленького лихослова – таких жінок повно в нелюбому самашедшому укрсуччії, й інші автори писали про них не так схематично. Та й уся гендерна тематика в романі розроблена в ключі *патріархального кітчю*: головне жінку любити, возити її на доброму автомобілі, підтримуючи її в стані закоханости, щоб вона була не така розумна. Є ще в «Записках» і мудра теща, яка, навіть у відриві від рідної землі, уперто дотримується народних обрядів і пече пироги, вносячи спокій у нервову міську родину (*народницький кітч*). Є й мудрий батько, перекладач і шістдесятник, який за будь-яких умов працює (українське ноу-хау, *шістдесятницький кітч*). Є неодмінний для будь-якого роману на сучасну тематику тинейджер, син жінки, з якою, овдовівши, одружився мудрий батько-шістдесятник, для якого віртуальний світ реальніший за «реал» (*віртуальний кітч*). Є син самашедшого та синів товариш Борька, хлопчаки, які протягом твору виростають від 6 до 10 років і увесь цей час уживають нецензурну лексику (*кітчеве сприйняття сучасних диточок тими дорослими, в кого під боком немає дітей чи онуків*). Є дружина «нового», яка очікувано вживає набір мовних штамів, характерних для свого середовища, і носить очікуване для її соціального стану гламурне вбрання (*гламурно-глянцева кітч*). Є її «новий» чоловік, точніше, був – де, в якій книжці з життя пострадянського світу «нового» не вбивають у під'їзді його будинку? Це вже навіть *не кітч, а вирок*. Читач отримає все, чого міг чекати з наявних відправних даних.

А от головний герой «Записок», український націонал-зануда, наразі унікальний, і в тому його сила як літературного персонажа і його слабкість як особистості. Бо завжди, в будь-яку епоху, в будь-якому соціумі наявний певний відсоток достатньо молодих людей, які послідовно висловлюють консервативні ідеї й намагаються будувати своє життя згідно з традицією. Хто не любить сучасної літератури й мистецтва, задовольняє свої культурні потреби винятково класикою, гірко нарікаючи на засилля облудного постмодерну. Здебільшого, таке трапляється з тими, в кого в процесі дорослішання не було світоглядного конфлікту з батьками, в кого для особистісного зростання не було потреби в символічному вбивстві батьків, хоч би як це жахливо звучало для шанувальників традиції. Мені самашедший не видається штучним, а те, що він говорить штампами, словами, «які уже були чиймись», є бідою живої людини, а не авторська хита, хоча й авторка напевне вважає, що вклала в його вуста *неповторні* слова.

Ольга Токарчук
Веди свій плуг
понад кістками мертвих

З польської переклала Боżена Антоняк

Львів: «Урбіно», 2011

Якщо, уявляючи свою старість, ви легко побачите себе в оточенні десяткох котів, якщо вам подобається жити на безлюдді і товариство лісових тварин та дерев тішить вас більше, аніж спілкування з людьми, тоді ця книжка – саме для вас. Ольга Токарчук знову здивувала своїх читачів, написавши чудовий роман про пенсіонерку, охоплену любов'ю до живої природи.

Сама письменниця означила свій твір як екологічний трилер. З одного боку, маємо справді доволі моторошну оповідь із мерцями і містичними поясненнями вбивств, з другого боку, проста мова, спокійне хутірське життя звичайної жінки, її турботи про зниклих псів та про будинки сусідів, які взимку вона стереже, роблять цей роман, так би мовити, затишним. Стає важко повірити, що вбивства відбулися насправді. Сприймаєш їх відсторонено, ніби сон, гостросюжетне кіно чи вигадку надміру багатой уяви. Здається, от-от з'явиться якась проста розгадка або на правду втрутаються надприродні сили, щоб захистити ліс із усіма його мешканцями.

Цей роман ставить під сумнів чималу кількість суспільних думок-аксіом. У Польщі його критикували за фемінізм та антирелігійність. Але феміністична тема тут доволі приглушена. Ось жвава літня жінка, якій цілком добре ведеться самій, ось прихильний опис письменниці-лесбійки,

яка живе неподалік і називає свою кохану «дружиною», ось якийсь сільський чоловік мимохідь признається, що поночі все робити надворі до ручає жінці, бо самому стає страшно вийти. Всі ці забави зі звичними гендерними стереотипами мало кого тепер обурюють.

А от якщо торкнутися теми релігії, то справді є про що поговорити. Пані Душейко, головна героїня роману, міркує про те, чи взагалі існує душа і чи є вона у тварин. Ксьондз називає її міркування блюзнірством, дія ж бо відбувається в Польщі, мабуть, найрелігійнішій державі Європи, де жінка такого соціального статусу і такого віку не мала би ставити собі таких запитань. А тут вона ще й зчиняє в костелі скандал після промови священника-бракон'єра, бо той стверджував, що слово «мисливець» походить від «мислити», себто дбати про божий дар і впорядковувати ліс, який сам не може дати собі ради.

Пані Душейко має цілком інші погляди. Вона не релігійна у класичному значенні цього слова, вона дозволяє собі думати ширше, ніж передбачено католицькими приписами. Її обурюють амвони в лісі, з яких не читають євангелії, а вбивають приваблених поживою тварин. Ця пенсіонерка-вегетаріанка міркує про вбивства, що їх чинять м'ясоїди. Так само, вважає вона, виглядали б убивства людей, якби концтабори були чимось так само узвичасним, як мисливство. У цьому не вбачали б нічого поганого. Покари за такі вбивства виглядали би так само смішно, як згадувані у Біблії суди над тваринами, які чинили людині шкоду.

Крізь «затишний» і легкий текст наскрізно просвічується тема злочину й кари. Ця книжка змушує скептично глянути на християнські цінності і задуматися над тим, чи заслуговує кари той, хто покарав винного. Пані Душейко (від слова «душка» чи все ж таки «душити»?) гадає, що людство дуже завинило перед природою і на нього опуститься праведний очисний гнів. Жінка, яка начебто не має в собі нічого хижацького, з'являється на карнавал грибників у костюмі вовка. Наприкінці роману читач не знає, де тут добро, а де зло, де людське і де звіряче.

Альбіна Позднякова

Самашедший – *глибоко несвідома людина*, яка страждає від того, що не може прийняти світового зла, однак нічого не робить для того, щоби приручити цю ситуацію, розібратися в ній, вивчити світовий досвід, бо, зрештою, жоден індивідуальний досвід та практики напрацьовано величезний досвід того, як жити в цьому жакливому світі, якщо світове зло не може бути периферійним тлом, а є центральним нервом буття індивіда. Тут допомагають не газети (не має значення, електронні чи паперові), і не зациклений перегляд телепередач, а праці філософів, соціологів, теологів, поетів зрештою! Для початку варто було би перечитати бодай Ліну Костенко, її невмирущу «Пісеньку з варіаціями»: «І все на світі треба пережити...» Але нема кому підказати сердешному комп'ютерникові, що людство все це проходило, що не він один потерпає від цього тягаря. Та набери ти «світове зло» в будь-якій пошуковій системі, і інтернет видасть купу літератури! Там допитливий розум неодмінно розшукає щось таке, що підійде саме тобі. Тоді б самашедший не прорікав таких глибокодумних банальностей, як, наприклад, «У них є філософія смерті. А у нас немає навіть філософії життя», що може казати тільки людина, яка так і не розібралася, ні що таке філософія смерті, ні що таке філософія життя, так само, як і культура смерті чи культура життя, і береться судити про це, не обтяживши себе – даруйте комуністичну цитату, але вона тут доречна – «знанням усіх багатств, які виробило людство». Молодий недурний чоловік з вищою освітою, кандидат наук, не шукає справжніх одностумців ні серед сучасників, ні у вічності, серед тих, хто також не витримував тягаря світового лиха, однак, зміг і в усвідомленому царстві переможного зла знайти опертя в релігії, у філософії, або просто зумів, хоч як банально це звучить, запалити свою маленьку свічку, замість нарікати на вселенський морок. Самашедший не знаходить такого виходу. І це в добу миттєвого доступу до інформації, або принаймні посилення на неї! Так, на початку 2000-х ще не було кабельного домашнього інтернету, інтернет через телефон працював не так жваво, але ж на роботі сердешний «самашедший» напевне мав швидкісний доступ до мережі! Очевидно, самашедший настільки заблокований і внутрішньо скутий, що навіть не вміє скористатися службовим інтернетом для власних потреб. Не дивно, що він навіть і не знає про приватні агенції добору кадрів, тож, опинившись без роботи, звертається до державної служби зайнятості, і там йому, людині, що має чи не найзапотребованіший фах, пропонують перекваліфікуватися на фрезерувальника, – настільки депресивне враження він справляє. Я б на місці інспектора з кадрів запропонувала самашедшому із програміста перекваліфікуватися на приймальника паперової вторинної сировини!

Іх не так і мало поряд з нами, тих, хто не вміє простягти руку по потрібну інформацію, не вміє змінити свою долю, хто спроможний грати в театрі життя лише одну роль. До нього,

негнучкого й несвідомого, однак, молодого, гарного й розумного, українська література чи не вперше спрямувала свій прожектор. Він і несе на собі основний тягар українського божевілья й авторського задуму. «Моя базова травма – Україна» – каже самашедший. Ця фраза, що її почали цитувати у відгуках про «Записки», здебільшого апологетичних, показує, що ні авторка «Записок», ні її шанувальники не розуміють, що таке базова травма. Так, самашедший увесь час рефлектує про Україну, він таки на правду страждає, хоча його страждання й непродуктивне. Енергія того страждання не перетоплюється ні в дію, ні в творчість. Іноді його рефлексії виливаються в банальні міщанські скарги на низький добробут, мовляв, чому інших дітей везуть до Італії, а нашого не можна навіть вивезти в село, бо там Зона. Тут він справді впадає в «шамкотіння старої на лавочці», як писав один із найрадикальніших критиків «Записок», хто критикує й не вибачається, що правда, це тільки запис у блозі. Але «старі на лавочках» переймаються лише вузько соціальними проблемами, національні, глобальні й антиглобалістські їм «по фіг», а ламентатії самашедшого здебільшого глобального наповнення. Він бомбує читача риторичними запитаннями і про долю України, і про долю всього світу.

Що це? Плебейство, чорна діра свідомості? Наша нездатність побудувати свою державу? Виснаження нації до цілковитої втрати життєвих сил? Чи, може, це просто Страшна помста імперії – хотіли свою державу – маєте. Ось вам ваша культура, ось вам ваша свобода.

Він увесь час рефлектує, але мислителем не стає. Це не ніцшеанський екстаз думки, коли заради болісного пошуку істини справді відкидається все: кар'єра, гроші, жінки, друзі. Самашедший не намагається узагальнити, підсумувати, вкласти в бодай якийсь логічний ланцюг свій словесний флуд. Він щодня, щогодини, щохвилини стурбований долею України, але не мислить, і, що найбільше дивує навіть доброзичливих критиків, не діє. Зрештою, молоді люди із достатньо сильними патріотичними почуттями, які з якихось причин індивідуального розвитку вище середнього рівня стурбовані проблемами української мови й культури, іміджем України у світі та долею простих українців, приходили до політичної діяльності чи бодай до роботи в якійсь громадській організації. Так, після такого досвіду більшість українських патріотів рано чи пізно відверто продавалися, а до купки непроданих приходило особливо гостре, вистражане відчуття тотальної неморальності української політики, її виняткового цинізму. Але до того були тривалі роки роботи й боротьби. Самашедший, іще не розпочавши ні роботи, ні боротьби, наперед знає, що на нього чекають розчарування й провокації, тому й сидить вдома, замість йти на барикади.

Я схопився б за зброю, я пішов би на барикади. Мій День Гніву уже настав. Але у нас в яку ситуацію не ступиш, гарантована провокація. Ти кинешся на барикади боротися за правду, за справедливість,

«За вашу і нашу свободу!» – я дуже люблю це гасло польських повстань – а поруч раптом вигулькне ідіот і наверзе такого, з чим ти себе не можеш ідентифікувати.

Отже, боротися за Україну самашедший хоче, але боїться, і не озброєної влади, а, як сам каже, «боїться ідіотів». Певне, в нього був досвід провокації, про який він нам не розповідає у своїх записках, бо йому нестерпно боляче згадувати про це. Ото, мабуть, і є його *базова травма*. Мимоволі згадуються поетичні рядки пізньої Ліни Костенко: «Я двічі в пастку не піду». Легко розповідають на повний голос лише про *подолані* травми. Про неподолані не розкажуть навіть із мавзером біля скроні. Це можуть бути ситуації, коли хтось повівся на провокацію, пошився в дурні й не хоче повторити цей травматичний досвід. Тому політична боротьба й участь у громадських організаціях, де працювало чимало людей його віку, для самашедшого є неможливою. А запалити свій маленький вогник і підтримувати його, справджувати свій власний маленький український проєкт, за словами відомого українського перекладача, «суворо, вперто, без надій», як це робить батько протагоніста, так само перекладач – то самашедший, схоже, сумнівається в ефективності таких проєктів, хоча історичний досвід свідчить про зво-

ротне. А насправді він страждає, бо не знайшов собі того терену (поросійськи *поприща*), де міг би сам так уперто працювати. Зовсім, як гоголівський божевільний, який недаремно носить прізвище Поприщев. Отже, індивідуальна незреалізованість, саме внутрішня незреалізованість, а не той факт, що він не знаходив себе в українській інфраструктурі, є причиною того, що самашедший стає не героєм, не мислителем, і навіть не блазнем, який, принаймні вміє хвацько висміювати абсурдну реальність, а безнадійним *націонал-занудою*.

Доля судила самашедшому випробування: мати загострені патріотичні почуття в системі, коли вони є незапотребовані, і він не витримує цього випробування. На відміну від Ліни Костенко, яка писала:

Я вибрала долю собі сама.
І що зі мною не станеться –
у мене жодних претензій нема
до долі, моєї обранниці.

А от самашедший не знаходить формату виконати своє призначення, оприявити свої патріотичні почуття, прищепити їх іще комусь, створити чи бодай знайти товариство однодумців. Будь-які антиглобалістські проєкти вимагають не тільки вміння страждати, а й розуму, хисту, чіткого усвідомлення, чого хочеш. Не заздрити імперським націям, а шукати непо-

Віра Вовк
Маскарада
Короткі оповідання
Київ: Факт, 2008

«Маскарада» Віри Вовк – ідеальний матеріал для дослідження механізмів інтерсеміотичного перекладу. Сьогодні, коли письменниці виповнилося 85, це вже не звучить як «наукове відкриття» – звичайна констатація факту. Велика авторська передмова «Біографічна мозаїка Віри Вовк», що її писали протягом 1994–2000 років (про себе у третій особі тут лише у назві), – це переклад життя на літературу. Цикл оповідань «Святий гай» (1983) – прозовий переспів скульптурних робіт Михайла Дзіндри (1921–2006; Музей модерної скульптури Михайла Дзіндри нині розташований у Брюховичах, що поблизу Львова). «Карнавал» 1986 року та «Калейдоскоп» 2000-го – літературні адаптації живопису ще одного видатного українського емігранта Юрія Соловія. Пізніші цикли не мають прямих посилань на візуальні мистецтва, але це все одно – картини. «Сьома печатя» 2005 року – альтернативні автобіографії, спроба уявити себе не-собою, або ж радше вжити-

ся в мітологічно-історичні, архетипові образи («Я – Лавро, круглий сирота...»; «Я, німий Тома, беру лист, від якого залежить доля побратимів...»; «Я – карлик Пікольо, служу королеві Навуходнозорові XV...»; «Я, Тереса, прибрана донька Гіполіта й Емми ван Ітем...»). Завершений двома роками потому «Напис на скарабею», формально продовжуючи лінію «Сьомої печаті», цілком у латиноамериканському дусі (чи б пак оперному? музикознавча освіта Віри Вовк повсякчас озивається) змальовує кровозмісний союз Кохання та Смерті («... два демони, витязі в кожній битві»). На кінець – «Коляда на щедрий вечір» (2008), містичні спогади-видіння про найближчих друзів, що вже померли, де неможливо відокремити реальність від вигадки, потойбічний світ від земного і, зрештою, «чисту» літературу від мемуаристики. А всі «короткі оповідання» разом – ні що інше як переклад української ідентичності письменниці мовою бразильської художньої традиції.

Проза Віри Вовк, як добра казка, вимагає читання вголос. Вона дивним чином поєднує епічний спокій і рівне ритмічне дихання, підвишену, майже Хармсову концентрацію подій (авжеж – і він «дитячий письменник»!) та лаконізм укупі з особистісним поглядом сучасного газетного колумніста. І, можливо, найдефіцитніша для українського письменника риса, при-таманна Віри Вовк, – уміння без зайвих реверансів та самоприниження «при-власнити» світовий контекст та чужих культурних героїв: від сумерійської богині Іштар до італійського віртуоза Паганіні. Що не дивно для українки, яка у 31 рік очолила катедру германістики Університету Ріо-де-Жанейро. Не лінуйтеся вдягати маски, панове! Письменникові вони дуже личать.

Юлія Бенія

вторний шлях для своєї. Або принаймні для себе самого – як носія загроженої, проте багатой, вартій повноцінної буття культури.

Якби він почав усвідомлювати бодай щось зі сказаного вище, то й був би початок його зустрічі з собою. Це – дуже болісна річ, усвідомлювати власну тінь, визнавати, що в тобі самому є те, що так драгує в інших, те, що гальмує твій власний шлях і до вміння мислити, і до вміння діяти. Коли авторка «Записок» каже, що «на майдані Україна зустрічає себе», то ця метафора, яку захоплено цитують апологети, звучить нібито ефектно, але насправді нічого не означає. Бо ж «зустріч із собою» – то річ, по-перше, дуже індивідуальна, а по-друге, якраз неприємна, тяжка, травматична, хоч і необхідна для лікування базових травм. А на Майдані, навпаки, виривали радісні почуття. Було свято всіх, і автентичних патріотів, і тих, у кого під впливом різних чинників прокинулися патріотичні почуття, такі ж сильні, як і в самашедшого. Всі, без винятку, персонажі «Записок» облишили матюки й увесь свій російський убогий вокабуляр і заговорили мовою Шевченка, Лесі Українки й Ліни Костенко. Але навіть і тоді, на великому святі, коли люди бодай ненадовго, але перероджувалися, самашедший і далі мислить згідно зі своїми фобіями – вони, напевне,

в нього надзвичайно глибокі, та про їхнє коріння довідатися із тексту «Записок» годі.

Отже, «Записки» – це роман про українську національну незреалізованість як прояв індивідуальної людської незреалізованості. Очевидно, авторка хотіла говорити про *об'єктивну* незреалізованість українців у країні, де проголошено «декоративну незалежність», де національні проекти майже не підтримують, де населення животіє в атмосфері байдужості до великих ідей, плекаючи традиційну українську «хату скраю». Але ж протагоніст не діє, бо наперед знає, що в нього нічого не вийде. Тільки коли для нього зорганізували Майдан, він на нього вийшов. Він і там не відчуває повноти буття, не поділяє загальної ейфорії, – але, принаймні, він побачив, що Україна теоретично може бути й іншою.

Симпатки «Записок» говорили, що нарешті в Україні з'явився соціальний роман, скоро підуть і інші. Насправді в романі дуже багато соціальної риторики, але немає соціальної дії. Якби в романі йшлося про активну людину, яка почала боротися, боролася довго й завзято, проте прогнала, то справді то був би роман про *нзореалізованість* українця в Україні. У випадку «Записок» маємо чимось травмованого українця, натуру нецілісну, яка і не страждати не може, і ді-

яти не спроможна. «Записки» можна з натязкою назвати психологічним романом, бо основною рушійною силою поведінки протагоніста є його індивідуальні травми та фобії. Національнотравма – явище психологічне й наднаціональне, яке походить від *індивідуальної незреалізованості*, яка мимоволі проєктується на суспільство. Національна незреалізованість не конче є атрибутом колоніальних націй. І в імперській Росії є повно невротичних індивідів, які щиро страждають від того, що «матушка Россия идет не туда».

До речі, мимовільна ностальгія самашедшого за радянськими часами, що дивує навіть шанувальників цього тексту, певне, пов'язана з тим, що його батьки, з якими його поєднують міцні генетичні зв'язки, і батько-перекладач, і мати-співачка, хоча й були десь політично неблагонадійними, проте все одно *зреалізувалися* в рамках УРСР як українські митці, як українська творча інтелігенція. Це їм вартувало певних зусиль, проте реалізація завжди коштує дорого і багато чого варта. Це, перш за все, психічне здоров'я.

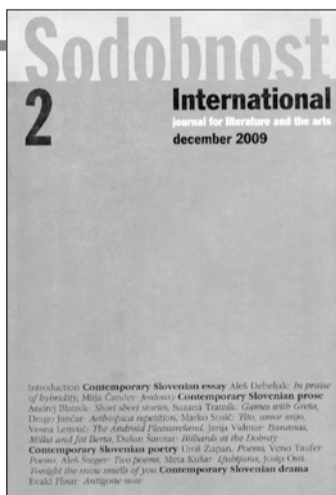
В самашедшого є кілька варіантів лікувати свій націонал-невроз: діяти у ворожому соціумі, тобто стати воїном; осмислювати свої рефлексії, тобто стати мислителем; наполегливо працювати над своїм індивідуальним проектом, тобто стати відлюдником;

перестати страждати від національних і світових негараздів, тобто стати обивателем. Жоден шлях із чотирьох для нього не прийнятний. Якби авторка показала, чому саме її герої настільки *заблоковані*, може лише тупцювати на роздоріжжі й не може обрати жодної дороги, ні прямо, ні ліворуч, ні праворуч, ні назад, «Записки» могли би претендувати... на схвалення «львівських літераторів». То був би справді цікавий психологічний роман. Бо ж добрий психологічний роман якоюсь мірою має бути своєрідним детективом, коли в процесі розвитку подій поступово відкриваються таємниці психіки протагоніста.

Але й навіть у такому вигляді це роман новаторський. Та лише для України. Для божевільня світового масштабу український самашедший є занадто поміркованим. Він не достатньо божевільний і занадто нещасний. Божевільний світової літератури – це вільна й щаслива людина в невільному світі. Як іще в радянські часи писала Ліна Костенко – «Я не люблю нещасних. Я щаслива./Моя свобода завжди при мені». Божевільний світового масштабу – це той, хто сприймає далекий недосяжний божевільний світ як норму, і діє в цьому жорстокому абсурдному світі так, ніби перебуває у тому, уявному. Як Дон Кіхот. Ми щойно говорили про чотири шляхи, як чотири напрямки хреста, четвертий тінювий, негативний. Але є ще один шлях, неймовірний, перпендикулярний до чотирьох перелічених. Бо ж існує радикальне розв'язання проблеми світового абсурду засобами самого абсурду. Кожен, якщо сконцентрується, знайде свій приклад. Мені зараз згадався юродивий Доменіко з культового пізньозастійницького фільму Арсенія Тарковського «Ностальгія» (сценарій Тоніно Гуери). Доменіко, нагадаємо, сім років протримавши родину під замком, щоб урятувати їх від світового лиха, потім самоспалюється на площі в Римі, щоб людство схаменулося й здохло в віру.

Український самашедший стогне: «Де наша Велика душа?». То, можливо, така болюча щосекундна стурбованість долею своєї країни, та й усього світу, якої не мають обивателі, сигналізує про те, що варто спробувати взяти *на себе* роль Великої Душі?.. Прорив зі світу абсурду у світ віри, де прокляті питання все-таки розв'язуються, можливо справдити тільки в якийсь дуже неординарний спосіб. І це також нібито не діє, обивателі покрутять біля скроні й повернуться до переглядів конкурсів краси. Але енергія такого вчинку неодмінно сколихне світ. І протагоніст «Ностальгії» Тарковського після розмови з Доменіко навіть ціною власного життя, але проносить свій крихітний вогник через холодну загіжену всохлу водою.

Тільки ціною надзусиль можна бодай на мить подолати світовий абсурд, до якого *«всі звикли»*. А український самашедший тільки вкотре засвідчив українську провінційність у світі великих ідей. Це болісно констатувати, але це та зустріч України з собою, яка необхідна для особистісного зростання тих, хто нерозривно пов'язує себе з тою ж такою Україною. □

Sodobnost International
Journal for literature and the arts
December 2009

Назва словенського культурно-мистецького часопису «Sodobnost» перекується з українським виданням такого самого профілю «Сучасність», от тільки за радянських часів придбати український часопис в Україні було зать, а на словенський, серед інших видань «країн соціалістичного табору», можна було натрапити у столичній книгарні «Дружба» на Хрещатику. На щастя, соцпартійній інтернаціональній дружбі настав край, але з нею, на жаль, настав край і «Дружбі». Тим часом у Словенії, яка увійшла у ЕС і відчуває потребу оповісти міжнародній спільноті про свою культуру, зокрема представити назовні сучасний словенський літературний процес. Робити це найдоцільніше англійською мовою, і «Sodobnost International» робить це, починаючи від 2006 року.

Звісно, можна сперечатися, наскільки адекватним є переклад поезії і ким є перекладач художньої літератури для автора – колегою чи конку-

рентом, але те, що коло «оповіщених» у такий спосіб істотно ширшає – незаперечний факт. Хоча мені особисто хотілося би побачити тут білінгва, щоби насолодитися звучанням словенської/слов'янської мови, а до англійського перекладу звернутися по уточнення, якщо забракне знань і внутрішнього відчуття словенської.

Часопис складається з чотирьох блоків: сучасна словенська есеїстика, проза, поезія і драма. Суто кількісно найширше представлено прозу (сім авторів), і в перекладному виданні це цілком зрозуміло. Щодо тематичного наповнення, то упорядникам ідеться про те, щоби представити, чим живе сучасна Словенія і як це життя відбивається у літературі.

Число відкривається майже програмовим есеєм Алеся Дебеляка «Похвала гібридності (Глобалізація та сучасна західна парадигма)», де автор (поет, есеїст, доктор філософії у галузі соціології культури) роздумує над станом сучасної культури у відкритому суспільстві. Цей текст досить знаковий для Словенії, котра якнайкраще скористалася з входження країни у відкрити/закрити спільноту ЕС.

Наступний есей Міті Чандера (редактор, есеїст, літературний критик) «Ревнощі» ніби підкреслює словенську відкритість назовні: його присвячено приватним нюансам життя відатного, неординарного і зовсім не словенського автора – Джеймса Джойса.

Прозовий блок охопив і відомі імена, і молоду генерацію. Ті, хто цікавиться словенською літературою, напевно чули ім'я Драго Янчара, автора роману «Катаріна, павич і езуїт», а от ім'я молоді письменниці Весни Лемайч навряд чи відоме, хоча вона вславилася вже першою книжкою «Популярні історії» (2008).

Звісно, переклад позбавляє текст етнографічних особливостей, але не знати, чи були вони в оригінальних текстах. Проте можна сказати, що перед нами сучасна динамічна проза, котра рефлектує на сучасне життя, подає Особистість. До слова, всі представлені у збірнику автори мають вищу освіту, а дуже часто – й PhD, і за їхніми візіями можна спробувати скласти уявлення про те, чим живе сьогодні інтелектуальна Словенія. Це не обов'язково сучасність. Це може бути, як бачимо на прикладі Драго Янчара, і 1945 рік – важлива для Словенії дата, після якої її майже на пів століття було усунуто з європейського кону.

Попри переклад, попри іноземну мову, поезія промовляє завдяки метафоричності, завдяки універсальному для європейського читача міту, наприклад, про Орфея, як це бачимо у поезії Вено Тофе чи музиці Баха, до якої звертається Урош Зупан. Не дискутувати з герменевтиками, які запевняють, що поезія вповні розкривається у мові, а чужу мову до кінця пізнати не можна, але, гортаючи сторінки, я відчула, що ці вірші промовляють до мого настрою і способу бачення.

Драматургію представлено п'єсою Евальда Флісара «Антигона сьогодні», де маємо і античність, і сучасність, абсурд людського життя, пригоди туристів у невідомій країні, кілерів, охоронців тощо. Ситуації впізнавані, але від того не менш абсурдні. Зустріч Старого та Нового Світу.

Назагал «Sodobnost International» – добрий приклад того, як популяризувати свою країну, свою культуру, як залучити до кола своїх прихильників вдумливих людей, бо, безперечно, збірник знайомить саме з такими авторами.

Тетяна Дзядевич